

Жанрова своєрідність роману Уласа Самчука “Чого не гоїть огонь”

Проза Уласа Самчука відзначається широким жанровим діапазоном: епопея, роман, повість, оповідання, новела, нарис тощо. Особливо ж виділяється розмаїттям модифікацій романістика письменника.

Серед романних форм Уласа Самчука інтерес викликає твір “Чого не гоїть огонь”, написаний у Торонто (1948-1958) й опублікований у видавництві “Вісник” у Нью-Йорку в 1959 р. Тематично він присвячений подіям Другої світової війни, зокрема діяльності УПА. Це синтетичне прозове полотно, в якому знаходимо прикмети пригодницького, військово-історичного, ідеологічного, антивоєнного, інтелектуального, біографічного, документального роману, хроніки і навіть епопеї. А також твір має риси кіносценарію й кінороману. Вочевидь У. Самчук писав його з розрахунку на можливість фільмування.

Роман “Чого не гоїть огонь” уже досліджувався рядом авторів. Це зокрема Р. Гром'як, Г. Костюк, В. Марко, О. Мох, О. Пастушенко, С. Пінчук, Н. Плетенчук, В. Працьовитий, І. Руснак, Л. Скорина, М. Стасик, Г. Чернихівський, Ю. Шаповал.

Г. Костюк назвав твір У. Самчука романом “*про розп'яття України між двома хижачами*” і відзначив, що автор у ньому “*показав себе майстром гостросюжетного твору, повного динаміки, різноманітного й багатолікого типуажу, надзвичайних пригод, критичних життєвих ситуацій, добрих батальних сцен, оригінальних думок, цікавих діалогів і чарівних пейзажів української землі*” [2, с.508]. Особливо ж виділяє дослідник “*монологи політичні, філософські, лірично-особисті*”, в яких виявився талант письменника: “*Тут і скарга, і благання, і філософський роздум про добу і масу людей, і фаталістична приреченість*” [2, с.509].

С. Пінчук звернув увагу на генезу твору [5]. Дослідник бачить витоки роману в бажанні У. Самчука як засновника й голови Мистецького Українського Руху, разом із іншими українськими авторами, піднести рідне письменство “*до світових рівнів художнього мислення*”, про що йшлося в його програмній МУРівській доповіді “*Велика література*” (1946), та в зацікавленні течією європейського екзистенціалізму, зокрема французького, котрий “*піднявся до вершин на щаблях тематики опору німецькому фашизмові*” [5, с.48-49]. Така суголосність, на думку дослідника, й могла призвести до того, що У. Самчук узявся “*і собі написати роман у дусі екзистенціалістської естетики*” і тим самим “*започаткував своїм романом в українській прозі цю течію*” [5, с.49]. Її ознаки С. Пінчук насамперед простежує в формах поведінки героїв твору. Дослідник наголошує на атракційності тексту, адже це “*бандерівський роман*”, що проливає світло на замовчувані чи необ'єктивно оцінені явища. Притягальність роману й у тому, що місце дії в ньому — насамперед Рівне і рідне село письменника Дермань із околицями, а прототипи — “*Уласові земляки і навіть добре знайомі та особисті друзі, як-от головний герой Яків Балаба, що йому автор навіть прізвища не поміняв*” [5, с.48]. Щодо жанрових особливостей твору, то С. Пінчук вважає, що він “*об'єктивно-дослідницький, отже наскрізь епічний, щоправда з деякими драматургійно-фільмовими прийомами в перших частинах*” [5, с.48]. І ще одна характерна заувага: “*у романі нема нічого автобіографічного*” [5, с.48]. Третю частину цього історико-епічного полотна С. Пінчук вирізняє окремо як художньо довершенішу, порівняно з попередніми двома, помітивши в ній вплив поезики О. Довженка, чий “*геній витворив техніку письма можливо й досконалішу від*

західноєвропейського екзистенціалізму, а вже для наших умов та національної ментальності напевно відповіднішу” [5, с.50].

Р. Гром'як відзначає “пригодницький, мало не авантюрний сюжет” роману “Чого не гоїть огонь”, а при тому стверджує, що У. Самчук “філософствує”, “не стільки апелює до чуття, скільки до розуму”, а тому “його поетика ґрунтується на засадах аукторіальної наррації, яка апробована ним у “Волині” [1, с.50]. Як і С. Пінчук, дослідник наголошує на обізнаності автора з філософією екзистенціалізму, ідеї якої відлунюють у міркуваннях та діалогах героїв [1, с.50]. Р. Гром'як відмічає, що У. Самчук оперує “філософсько-публіцистичними засобами”, у його поетиці “з'являється скоромовка, перелік-зіткнення різночасових подій і площин”, а “образ світу панорамізується, інтелектуалізується” [1, с.51].

В. Марко відносить роман “Чого не гоїть огонь” до творів, що з'явилися “на перехресті жанрово-стильових тенденцій” [3]. Він констатує наявність розвинутого, а при тому обірваного сюжету з пригодницькими елементами. А жанр твору визначає таким чином — “роман боротьби й пам'яті” [3, с.61].

В. Працьовитий у розвідці “Відтворення глибинної стихії української душі у романі “Чого не гоїть огонь” Уласа Самчука” [8] простежив майстерність письменника у відображенні психології співвітчизників на крутих зламах історії, особливостей формування в них національної самосвідомості. Дослідник відзначив, що “твір має пригодницький характер” і що життєвий шлях центрального героя Якова Балаби “багато в чому збігається з долею автора” [8, с.4]. В. Працьовитий наголошує, що в цьому романі У. Самчук “виявив нові параметри творчого акту і намагався осмислити місце та роль українців у глобальному світі” [8, с.4].

Як стверджує Г. Чернихівський, у романі “Чого не гоїть огонь” У. Самчука “перед читачем постають реальні особи Дермані, як Балаба, Бухало, Гуца, а також відомий військовик часів УНР полковник Ступницький, який у Дермані підрадянському діяв як шеф штабу УПА на Волині під псевдонімом Гончаренко. У сутичці із загоном НКВС там загинув і похований на Дерманському цвинтарі” [12, с.160]. Тим самим дослідник доводить документалізм твору.

Як “хроніку УПА” розглядає роман “Чого не гоїть огонь” Н. Плетенчук, досліджуючи поетику світомислення У. Самчука через концептуально-аналітичний підхід до філософії творчості письменника під кутом зору засадничої для нього “синтези мислення” [7].

Як бачимо, інтерес науковців до такого неординарного явища, як твір “Чого не гоїть огонь” У. Самчука, не пригасає. Але в оцінках його жанрової структури зустрічаємо як спільні моменти, так і розбіжності.

Мета нашої статті — детальніше зупинитися на жанровій специфіці Самчукового “бандерівського роману”.

Хоча одразу ж зазначимо, що ні С. Бандери, ні його близьких соратників автор не увів до твору як персонажі. Характеристика “бандерівський” щодо роману У. Самчука вживається дослідниками скоріше в широкому, узагальненому сенсі, адже й до сьогодні в міщанському середовищі часто “бандерівцем” називають будь-кого з національно свідомих українців, а тим більше — в історичній ретроспекції — упівців як авангард повстанського руху в Україні. Принаймні радянська пропаганда особливо не розмежовувала учасників українського Опору відповідно до різних течій, структур, утворень. Тож роман може визначатись і таким чином, хоча точніше його слід було б називати “упівським”.

Жанрова парадигма Самчукового твору “Чого не гоїть огонь” засвідчує універсалізм письменникового художнього мислення. Чи не від тривалого перебування в середовищі представників Празької школи — його синтетизм.

У романі “Чого не гоїть огонь” тісно переплетені події різного масштабу — від особистих драм і трагедій героїв до всеукраїнського, а далі й планетарного розмаху та резонансу. Для надання зображуваному вірогідності автор постійно наводить цілком реальне тло. Це історичні постаті та дати, інформація про планетарне протистояння ідеологій та перебіг Другої світової війни, а через екскурси в минуле — й давніших суспільно-політичних катаклізмів та похідних явищ (революції, війни, повстання, класова ворожнеча, шпигуноманія тощо). Часом він видозмінює прізвища відомих діячів, але читач легко упізнає в генералі Батутіні — М. Ватутіна, а Бражньова мимоволі співставить із Л. Брежнєвим. Цей документальний фон увиразнює дві основні сюжетні лінії твору — зародження, переможні злети і, зрештою, героїко-трагічне завершення діяльності Української повстанської армії та життєпис одного з чільних учасників цього визвольного процесу дерманця Якова Балаби (партизанське псевдо — Троян). Ця друга романтична лінія, яка мимоволі змушує згадати чимало відповідників в українських авантюричних романах минулого й сучасності (“Чорна рада” П. Куліша, “Розбійник Кармелюк” М. Старицького, “Камінна душа” Г. Хоткевича, “Поклади золота” і “Нова заповідь” В. Винниченка, “Чорний ворон, або Залишенець” В. Шкляра та ін.), переплітається з цілою низкою другорядних, але теж важливих. Серед них — неймовірна доля товаришки з дитячих літ героя Павлінки Криницької з давнього відмацько-чорнокнижницького роду Іваницьких, що стане роковою жінкою-шпигункою, званою під різними іменами та масками (то як Віра Ясна, то як Ядвіга, то як Анастасія); життя і смерть від мадярської кулі приятельки юнацьких років та першої дружини героя Марусі; пошуки та вибір своєї долі земляками Якова дерманцями; сексотський шлях і безславна загибель його брата Каленика; трагічні поневіряння євреїв, переслідуваних гітлерівцями; гострі кути українсько-польських зносин і реакція на події з боку Армії Крайової тощо.

Твір є своєрідним продовженням чи відгалуженням епопеї “Волинь”, оповідаючи про долю краян Уласа Самчука в наступний, порівняно з трилогією, період історії. На такий зв'язок натякає сам автор, обравши епіграфами до першої частини роману вислів Гіппократа — *“Чого не гоїть ліки — гоїть залізо, чого не гоїть залізо — гоїть огонь”* [9, с.5] та *“Серед цієї темноти і ночі розпачливо наростає той згущений крик життя та поволі наповняє собою повітря — втілюється в оті, на вигляд байдужі і мовчазні, постаті в кожухах, входить у кожний день, кожну добу, кожне десятиліття. Росте з нього така дика, небезпечна, мов бочка з порохом, історія, заповнена небезпечними людьми, що причаїлись і чекають, блискаючи сердитими очима”* (“Волинь”) [9, с.5]. Якщо перший проясень пропонує замислитись, а що ж є такого, чого не гоїть огонь, і насамперед пов'язується з назвою роману, то другий вибудовує єднаний змістовий місточок між двома творами, писаними в різні часи (“Волинь” — у 1920-1930-х, а “Чого не гоїть огонь” — у 1940-1950-х роках). Дермань і Волинь, Україна і світ лишаються важливими сюжетними вузлами. Автор пересипає роман “Чого не гоїть огонь” розказами прізвищ, знайомих нам із “Волині” (Гуци, Горбайці, Довбенки, Криницькі, Ровіцькі та ін.), згадує про події в районі Рівного, Ковеля, Крем'янця, Смиги, Дубна, Острога, Кунева, Шумська, Мизоча, Півчого, Мощаниці, Бударажя, Олеська тощо, а зрештою, переносить основну увагу читача на своєрідну Дерманську республіку, яка жила, боролась і перемагала в боротьбі з гітлерівськими та сталінськими україноненависниками.

Починається і завершується твір математичними констатаціями в дусі давнішого роману У. Самчука “Марія”: *“Вівторок, десята година ранку, двадцять четвертого червня тисяча дев'ятсот сорок першого року”* [9, с.5]; *“Писався рік Божий 1945-й. Серпня дев'ятого...”* [9, с.230]. Така точна фіксація року, дня, або й навіть години налаштовує читача на сприйняття

художнього дійства, заснованого на прямих життєвих фактах. Водночас такий документалізм не означає відмову від белетристичних переваг. Тож уже буквально друга фраза на початку твору засвідчує безперечний ліричний хист прозаїка: *“Синє, широке, безхмарне, дуже спокійне, дуже лагідне небо і приємне, міцне, веселе сонце”* [9, с.5]. Але ця ідилія за хвилину цілком руйнується. Адже йде війна, бомбується місто Рівне: *“Одна мить — і весь центр шістдесятитисячного міста, чверть кілометра вздовж головної вулиці, вилітає в повітря”* [9, с.5]. У цю веремію потрапляє звичайний собі чоловік — дерманець Яків Балаба, через долю якого автор простежує процес усвідомлення співвітчизниками своєї українськості, прилучення їх до жорстокої смертельної боротьби за волю нації, звільнення її як від гітлерівського, так і від сталінського ярма.

За законами біографічного жанру У. Самчук пропонує широкий погляд на долю героя, його родинні витоки. Яків *“походив з прекрасного, старовинного, історичного поселення, що звалось Дерманем, з “кутка”, що звався Запоріжжям, побачив він цей світ року Божого 1916-го”* [9, с.25]. Як і в “Волині”, подається інформація про сім'ю героя. *“Його батько звався Макар і ще перед першою світовою війною, за царя, служив на залізниці в Здолбунові. Мав він п'ять синів, дві дочки і чотири десятини землі. Яків був четвертим, передостаннім”* [9, с.25]. Автор чітко окреслює життєві сходинки, на які поступово й цілеспрямовано підіймався Балаба (навчання в дерманських народній та семінарській школах, а надалі в гімназії в Рівному, служба в польській армії уланом,) аж поки він не потрапить разом із набором мобілізованих до Червоної армії чоловіків та юнаків під німецькі бомби, так і не ставши радянським солдатом. Мало хто вижив із тієї групи призовників. Балаба був на порозі смерті — *“отямився на асфальті, під самою гусеницею сталевого гіганта, що саме вибухнув вогнем і палав, мов смолоскип”, він “був глухий, німий, дерев'яний, але все-таки якась сила зірвала його і він хотів бігти. Не знав і не бачив куди”* [9, с.5-6]. Адже Яків, подібно до палаючого танка, й сам нагадував смолоскип. Отакою ошаленілою напівпритомною огненною істотою він потрапив, на щастя, в помешкання своїх знайомих Бачинських, де його загасили водою й порятували. А виходила понівеченого й напівживого Якова сусідська єврейська родина Зільберів, мимоволі знайшовши в його особі на якийсь час захисника від нових господарів у Рівному — гітлерівських окупантів. Адже зустріч із полковником армії УНР Ступницьким, якому за німецької навали було доручено сформувати український батальйон, відкрила для Балаби чимало можливостей застосувати свої знання й навички спочатку як перекладача, а далі й військового інструктора, що посприяло зростанню його авторитету серед німецьких офіцерів.

Як і в “Волині”, автор репрезентує малу батьківщину героя через екскурси в минуле, побіжний літопис краю. Згадуються засновники кутка — запорозькі козаки з часів Хмельниччини Гуца, Балаба та Бухало. Йдеться й про пізніші їх родові розгалуження (Гуци — Андрушуки — Самчуки; Балаби — Мартинюки — Руді тощо). Звідти, з козацьких часів, передалися Якову ті риси вдачі, які були приспані, але в теперішніх умовах оприявнюються й міцнішають — вояцький азарт, нехтування безпекою, постійна гра з вогнем не на життя, а на смерть.

З перших сторінок роману герой перебуває у якомусь інтернаціональному вирі, в якому легко було загубити свою тотожність (українці, німці, поляки, євреї, росіяни, угорці...). Багатьом просто хотілося вижити, вирватись із зони пекельного смертельного вогню. Така спокуса постала й перед Яковом в образі єврейки Шприндзі з її коштовностями та родичами-мільонерами по всьому світу. Інший вибір — подальша кар'єра воєначальника під німецьким крилом, при підтримці офіцерів-гітлерівців, налаштованих до нього по-приятельськи. Чергова спокуса — прислужитись радянським енкаведистам, ведучи боротьбу проти українських буржуазних націоналістів. Але Балаба обирає свій шлях, робить єдино вірний, як на його погляд, вибір — він зорганізовує земляків на визвольну боротьбу проти як німецьких, так і більшовицьких окупантів Волині. До такого рішення він прийшов не зразу, але впевнено ставши на стежку служіння Україні, як колись предки-козаки, жодного разу з неї не звернув, переживши зі своїми

соротниками багато небезпек і неймовірних пригод. Як відомо, упівці продовжували свою боротьбу за волю рідного краю й у повоєнні роки — аж до 1952 р. У фіналі твору Павлінка (друга дружина Якова), що стала емігранткою, у діалозі зі своїм співрозмовником — оповідачем у романі — дає точну характеристику своєму чоловікові-борцеві: *“Може, це буде видаватись парадоксом: він не належав до радикальних типів. Не був ніяким революціонером, не любив доктрин, був людиною розумного компромісу. Шевченкове “щоб усі слов’яни” було для нього побажаним сантиментом. Але разом... самі знаєте. Коли прийшло до діла, коли ніякі сантименти не діяли, він пішов і упав останнім. Від останньої кулі”* [9, с.232].

Герой проходить еволюцію: від людини, що перебуває в стані невизначеності — до свідомого борця за волю України, ідеолога упівського загалу. Автор наводить чимало розумових рефлексій Якова, в ході яких він зважає всі “за” і “проти”, аби фатально не помилитись. Такий постійний самоаналіз героя, своєрідна інтелектуальна гімнастика, зрештою, викристалізує в ньому волюву й рішучу особистість, неабиякого діяча, який уміло оперує і словом, і ділом. Свою розумову напругу Яків скеровує на оточення з метою переконати, надихнути, оживити в людях віру в себе і свій народ. Слово командира Балаби-Трояна, звернене до соратників — це не ідеологічна проповідь, не агітаційна промова, а глибинний погляд на сутність їхньої діяльності як українських повстанців: *“...Мені хочеться, щоб ми тут діяли не лише як непоправні мрійники і не лише як запеклі фанатики, але й як свідомі, розумні, холоднорозважні реалісти. Воля людини лише тоді невинна і залізна, коли вона свідомо. Не вибух, не відрух, не акт ображеного почуття меншовартості. І взагалі, боєць — не той боєць, що мститься, а той, що боронить право, правду й закон. І коли він робить це, знов-таки, свідомо.*

Дві розроблені і незакінчені справи залишила нам у спадок наша історія: наші стосунки з сусідами, передусім з москалями, — і нашу внутрішню несформованість, передусім на ґрунті нашої психології. Сотні років перманентної війни фактично в порожнечу і мільйони розірваних, мов старі лахи, душ, що за дрібничками не бачать сонця” [9, с.204].

Він висловлює зцементовану думку своєї експериментальної “бригади огню” і переконання всього повстанського братства: *“Українська земля не увігнеться ні під якими дивізіями!”* [9, с.206]. У борцях відчутно озиваються пращурівські козацькі гени. Повстанці, натхненні словом Трояна, *“дихали одним і тим самим повітрям, думали ту саму думку”*, вони *“неначе зрослися в одну долю, злилися в одне серце, скувалися в один кулак”* [9, с.206]. Дослідники фіксують розбіжності в долі реального Якова Балаби, який за фахом був лікарем, та його літературного відповідника [5, с.49]. А між тим медичний елемент відчутно присутній у творі, починаючи зі згаданого епіграфа, взятого з Гіппократа. Як вважає С. Пінчук, постать Самчукового Якова Балаби поповнила собою галерею “лицарів абсурду”, оспіваних Лесею Українкою [6, с.210].

Автор твору “Чого не гоїть огонь” опоетизовує діяльність УПА, огортає свій літопис визвольного руху на Волині романтичним серпанком. Його приваблює батальність, той же епопейний розмах, який яскравіше заявлено у трилогіях “Волинь” та “Ост”. Водночас чимало фрагментів тексту нагадують сухі інформаційні зведення — для подачі максимуму відомостей автор звертається до публіцистичного стилю, газетярського струменя. Наприклад: *“...Сталін дав гострий наказ секретареві КП(б)У покінчити з тією “бандою”, вивезти половину населення України на Сибір і заселити опорожнені терени “інородцями”.*

На овиді появилась ціла так звана влада УССР на чолі з Хрущовим, на села посипались “звернення”, “заклики”, “амнесії”, що нагадували стилем і змістом “амнесії” фон дем Баха-Залевського, а разом з тим почалася “чекістсько-військова операція по ліквідації німецько-українських, буржуазно-націоналістических банд” [9, с.196].

Такі уступи в романі нагадують публікації У. Самчука в газеті “Волинь”. Подібний конспективний стиль автор застосовує й надалі, подаючи ніби стенограми чи повідомлення в радіоновинах: *“Вже 26 березня, по тижневі після операції “Батутін”, 206-й батальйон ВВ НКВД вирушив з-під Костополя на Збуж і Яполоть прочісувати ліси над Горинем, але, переправляючись через ріку, натрапив на курінь командира Гострого і після короткого бою, залишивши понад сто трупів, припинив свій рейд. Чекісти зрозуміли, що з “бандитами” силами батальйону розмовляти не випадає”* [9, с.196]. Як продовження репортажу з місця подій — подальший опис: *“Після того пішли бригади, дивізії, панцерні з'єднання і летунство. Гасло “раздавить” понеслося по всій країні. Пішли “давить”. 10 квітня вздовж Горині, 12-го — під Ленчином...”* [9, с.196].

Яків Балаба в багатьох епізодах роману “Чого не гоїть огонь” ніби підкреслено нагадує прославлені персонажі народного героїчного епосу. Це звичайний чоловік-воєк і водночас це людина-легенда. Його мужністю й винахідливістю, його військовими й дипломатичними здібностями, широкою ерудицією захоплені й німецькі офіцери, й російські енкаведисти, й польські осадчі. Тому різні суспільно-політичні сили навперербій намагаються переманити Якова на свій бік, щоб максимально його використати в своїх цілях. Але як і згаданого в творі Байду Вишневецького з далекої козацької доби, так і його духовного спадкоємця Балабу не підкупити й не підкорити. Як головний герой роману авантюрного типу він переживає різні пригоди (арешт, що нагадує викрадення; відправка до рейху в якості “оста”, втеча з товарного потяга тощо). Яків знаходить вірних побратимів серед колишніх комсомольців, що скуштували сталінських репресій, і організовує з ними повстанську ватагу. Натхненний античною міфологією та напучуваннями автора української “Енеїди” Івана Котляревського, Балаба обирає собі прізвисько Троян, а його нові друзі теж постають ніби в інших іпостасях як герої народного епосу: Іван *“миттю охрестив себе казковим Царенком”*, Максим *“негайно став Залізняком”*, а Терешко *“не знайшов собі гідного відповідника ані в казці, ані в історії і тому Терешком так і залишився”* [9, с.81]. Відтак пригодницькі елементи в творі органічно вплітаються в канву історичну, пов'язану з національним самовизначенням та самоусвідомленням українців, і в картину їх новітніх борінь, невдач і перемог.

Просто й прозоро пояснює Яків своїм соратникам мету їхньої діяльності, а якщо доведеться, то й самопожертви чи смерті. При цьому він посилається на досвід інших народів: *“Чули он, що казав сер Вінстон Черчільль своїм британцям? Крім праці, поту і крові, не обіцяю нічого! І я, братця, більшого обіцяти не можу. Вірте не вірте, буде самостійна чи не буде, а... Знаєте самі! Лежати, хоч би хто й хотів, не дадуть, аз нас Сибіру досить, гепоу досить, - шляхта не шляхта, пролетарі не пролетарі — всіх змішає чортова доля! Україна для мене, братіки, ніяка романтика, не теплий кожух і не хвіст собачий... Україна це... це я! Зрозуміло? Піт! Кров! Душа! Тіло! І це честь! Дерли з нас хто тільки хотів шкуру триста літ, а тепер, кажу, досить! Будемо битися де хто стоїть, як хто може і чим хто може! Не чекаючи ніякого завтра, ніякого чуда, ніякої такої справедливості... Здобудемо своє — добре, не здобудемо — Залізник ось пісно зийструє, і хай співають нащадки, якщо їх ще не видушать різні наші старші, молодші, сильніші, мудріші “брати”!* [9, с.84].

Довкола Балаби збираються такі ж, як і він, відчайдухи, які кепкують над смертю та небезпеками. *“Бригада Трояна жила в тому лісі, мов родзинки в калачі. Вона була і з'єднана, і роз'єднана. У ній було безліч за і безліч контра.*

Вона зросталась, як зростається рана, з кожним днем, а згодом з кожною навіть годиною...” [9, с.85].

Яків нагадує то легендарного козака-характерника з класичної історичної прози, то народного отамана з часів боротьби за УНР, а водночас він є сучасною ерудованою людиною, інтелектуалом Ольжичевого типу, що дбає про єднання національної еліти й народу.

Роман помережаний відомостями про дії й інших формувань, що разом склали гілку Української повстанської армії (вояки під орудою Енея, Бувалого, Гострого, Довбенка, Докса, Мамає, Оленя, Сторчина, Тараса Бульби-Боровця, Тиса, Яреми, Ясеня тощо). *“Їх ніхто не знає, вони звільнилися від сучасного, відкинули навіть свої імена і вдягнулися в одіж минулого. Тут їхнє все. Їх жінки, їх діти. Тут вони готові впасти і знов увійти в свою землю”* [9, с.198].

Разом із своїми побратимами Балаба-Троян здійснює вражаючі акції. Досить згадати блискучий випереджуючий контрудар по формуваннях енкаведистів, у ході якого були захоплені високі чини з ворожого табору — генерал-лейтенант Смирнов, шеф операційної бази Самойлов, майор Калачов. Заволодівши важливими документами та секретною інформацією, Яків Балаба, разом зі своїми товаришами Залізником і Терешком успішно виступають під личинами полонених сталінських посіпак і руйнують далекосяжні плани радянських спецслужб щодо ліквідації УПА. З розповіді безпосередньої учасниці й свідка подій Павлінки постає захоплююча, просто грандіозна картина дій троянівців та їх відчайдушного очільника: *“Спочатку він очистив весь той терен від Острога до Крем'яця. Мав артилерію, танки, машини. Мав літака. У монастирі був штаб, святили зброю, працювала радіовисильня, виходила газета. Була цілковито самостійна, суверенна територія. І тривала вона майже повних два роки.*

І тільки минулого року, тобто через рік по закінченні війни, вона впала. Проти неї вислано три модерно озброєні дивізії. Тижнями тривали фронтові, заковні бої, відступали “на задалегідь пригтовані позиції”, сирени проголошували повітряні нальоти. За самий Дермань бої тривали тижнями. В селі не лишилось майже ні одного цілого подвіря. З боєм брали кожне пожарище. Витягали з нор живих чи мертвих оборонців або живими чи мертвими застпали їх у їхніх норах. Впало понад п'ять сотень самих дерманців, а ще більше забрано в сибірський ясир.

Я була з ними до останнього...” [9, с.233].

З епілогу роману вияскравлюються методи московської влади по знищенню пам'яті про героїку повстанських битв: *“...Нема більше нашого Дерманя. Його стерли. Історію, традицію, честь, добробут. Його сади спустошено, його парки вирубано, його святині обернено в руїни. Забрано навіть його древнє ім'я. Дермань, мій дорогий земляче, названо... Устє Друге! Щоб посміятись”* [9, с.233].

Роман містить вставні новели. Такою є фатальна історія подружнього життя козака-хуторянина Ляша та прекрасної осетинки Аліси, на котру було накладене страшне прокляття за відступництво від свого роду, а відтак її нащадки прирікалися на смерть. Проте ця сувора легенда проростає в новітні часи. Хоча за гріхи рід Ляшів, як гадалось, давно перевівся, останнім носієм тягаря прокляття виявилась Домаха, дружина донощика Каленика Балаби. Вона гине, як і Маруся, під час нападу на Дермань мадярського батальйону. Її наївне намагання зупинити стрілянину по односельчанах було, можливо, чи не єдиним шляхетним пориванням. Адже саме Домаха підштовхувала Каленика до сексотства, прирікши його на духовну, а далі й фізичну смерть, саме вона *“згорнула його в клубок, мов прядиво, кидала сюди й туди задля багатства, задля слави, щоб залити свою жадобу гріха і розкошів”* [9, с.139]. Але якщо ця жінка розплачується за власні провини та вчинки предків, то загибель поряд з нею Марусі прочитується вже зовсім інакше. Це одна з численних безвинних жертв війни. Адже у війни свої жорстокі закони. Але й у передостанню мить життя Маруся кидає їй виклик, рятуючи від смерті їхнє з Яковом дитя — маленького Уліянчика. Хлопчик житиме й нестиме у собі далі дух предків. Але десь у просторах

Тихого океану, далеко від України, де його виховуватиме, разом зі своєю донькою від Балаби, Павлінка.

“Чого не гоїть огонь” У. Самчука — це роман ідей, пересипаний найрізноманітнішими дискусіями, суперечками, в ході яких з'ясовуються, уточнюються, або й кардинально змінюються погляди й переконання героїв, їхнє бачення сучасних і минулих подій.

Єврейська родина Зільберів радіє приходіві гітлерівців, бо від цього *“робилось безпечно, спокійно”*, тож *“старий Герш із своєю Песею підбадьорились, перестали охати і заговорили німецькою мовою.*

— *Я знаю німців... — казав Герш. — Ще з минулої війни. То культурний народ... Дивіться, як вони поводяться... А порядок... О, ті вмійють!.. Культурний народ. Господарі!*” [9, с.9].

Але таке бачення завойовників виявилось оманливим. І дуже швидко. Спочатку їхня донька Рівка, а далі й майже вся родина Зільберів опинилась у єврейському гетто. Вирятувалась тільки Шприндзя завдяки своїй наполегливості та схильності до інтриг, навіть за рахунок своїх рідних. Як не з Балабою, так із іншим “компаньйоном” — лицарем орденської школи націонал-соціалістів Віллі Баером, вона таки змогла вибратися на Захід, у безпечні для євреїв місця. Буттєве гасло Шприндзі (“Всі несуть у собі самих себе. Кожний сам себе. І кожний живе сам собою”) цілком реалізується в творі, що узгоджується з естетикою екзистенціалізму.

З діалогу українки Ольги Бачинської з Рівкою Зільбер впливає, що хлопці з їх родини, коли *“поприпинали на себе оті червоні зірки”*, брали участь у сталінських каральних акціях: *“нас ночами виривали з постелі і вивозили на Сибір. Чи не казала ти сама, що “ми” вже у “вас” в мішку, лише треба зашморгнути? А чи не видав твій власний племінник мого чоловіка, який йому нічого поганого не зробив? Бачиш? Маєш тепер!”* [9, с.13]. Але про лихо, що тепер спіткало євреїв, вона говорить із гіркотою, а не зловтіхою: *“Знаю вашу біду і не радію з неї. Але моє серце також не з каменю, і ви добре знаєте, де мій чоловік, моя сестра Марія, чоловік Кравцевої, Корнієнків, Михайликів... А он погляньте, що вони лишили по наших тюрмах: у Львові дві з половиною тисячі трупів, у Дубні сімсот вісімдесят... І так скрізь у кожному місті”* [9, с.13]. Проводячи паралель між гітлерівськими і сталінськими карателями, автор наголошує тим самим, що одні варті інших — анічим не кращі в своєму патологічному людиноненависництві. До такого висновку приходять і Герш Зільбер, відмовившись від ідеалізації як німецьких поневолювачів, так і комуністів: *“Були люди, як люди, а то видумали: якогось Маркса, якогось Леніна, якогось Гітлера, ті до ями тих, ті тих, — божевільні!”* [9, с.14].

Подібне прозріння прийде з часом і до багатьох українців, які наївно сподівалися, що німецька армія буде підтримувати, як колись два десятиліття перед тим, відроджувану українську державність. Але спочатку була ейфорія. Гітлерівців зустрічали як визволителів від червоної чуми з Сибірами та Соловками. *“Ще горіли на східному краю автостради блідо-зелені, з рудими зірками танки, як на західному її кінці біля зовсім цілих касарень, уздовж обох боків дороги, величезні маси святочно одягненого люду з квітами й прапорами вітали чуже, переможне військо. Ніби з-під землі вироста збиті з дощок, омаяна квітами й прапорами, величезна тріумфальна арка з двомовним написом: “Хай живе могутня німецька армія! Хай живе її великий вождь Адольф Гітлер!”* [9, с.14]. Та ілюзії швидко розсіялись, як і після сталінського “золотого вересня” 1939 року, прикмети якого постають у спогадах героїв роману чи в їх принагідних оцінках і характеристиках (*“...Зникали люди, зникав сміх, зникав хліб... Зникало й життя”*; *“Не хотіли багатих — не мають багатих, хотіли ідеології — мають ідеологію. Чому лише ніхто не тішиться? Рівненська тюрма набита, дубенська набита, луцька набита...Тюрми, тюрми, тюрми. І ніхто не знає, як з них вилізти”*) [9, с.31].

Герої роману живуть сьогоднішнім днем, але міркують і про майбутнє. Хоча воно для багатьох дуже невиразне. Яків Балаба стає свідком дискусії в німецькому офіцерському казино щодо повоєнної долі Східної Європи. Капітан Пшор, знавець азійських справ при пропаганді вермахту висловився найоригінальніше: *“Що робитимем — ясно. Не ясно лише — чи робитимем!”* [9, с.33]. Він із захопленням відгукується про Балабу і слов'янський світ: *“Я йому заздрю, заздрю чортячо, взагалі їм... слов'янам. Перед ними не лише простір, а й, дозволь висловитись, майбутнє”* [9, с.33]. Посилання Якова на текст *“Фауста”* Гете, викликає у Пшора несподівані асоціації й невтішні передбачення: *“Наші фаусти пролізли в усі щілини, а такої, як простір, і не запримітили. Наш простір — кабінет, нічний горищик... І це шляфмюце! І враз нас вигнали в задонські стени! Змерзнемо!”* [9, с.33]. А далі — закономірна, хоч і кумедна, паралель, що не віщує нічого кращого гітлерівській армії: *“Наполеон і на Москву віз у кареті горищика, і хто зна, чи не за нього поплатився імперією, а руский потрапить тобі все життя бігати за амбар, і “діло в шляпі”* [9, с.33]. Характерно, що Пшор із захопленням говорить про Балабу й тоді, коли дізнається, що він і повстанський очільник Троян, є однією й тією ж особою, а отже виступає вже не союзником, а супротивником гітлерівців. Німецького офіцера приваблює інтелектуальна потуга Якова та його одержимість патріота, а відтак він опосередковано переймається неабиякою повагою і до цього краю та його народу, що не є якимсь підкорюваним дикунським ареалом, а вогнищем культури, втіленням честі та гідності.

У романі чітко проводиться думка про те, що українці — це християнська нація, зорієнтована на загальнолюдські цінності, на мир і приязнь у ставленні до інших народів. Але при потребі, в часи випробувань співвітчизники письменника беруть у руки зброю, щоб захистити свої родини, свій край від загибелі. Щоб убити війну війною. Але й у найтяжчих ситуаціях вони залишаються людьми. Промовистий епізод: повстанці й селяни-земляки прощаються з загиблими від мадярського нападу. Монументальний Балаба-Троян *“стояв мов витесаний з каменю і дивився в воскові обличчя Марусі і Домахи. В його душі відбувся Страшний Суд. Він бачив увесь той довгий шлях, яким проходять живі, гарні, веселі, бурхливі жінки й чоловіки і, дійшовши ось до цього місця, таємничо зникають у землю, розчиняються в космосі, в Божих просторах, де нема ні кінця, ні краю. Господи, дай збагнути твою незбагненну велич!”* [9, с.145]. Якими б різними не були Маруся і Домаха, які суперечливі враження вони не викликали б за свого життя у Якова чи інших односельчан, але в ці жалобні хвили їм в однаковій мірі віддають останню шану.

Роман Уласа Самчука *“Чого не гоїть огонь”* містить чимало коротких епізодів, на які епік свідомо подрібноє дію. Твір насичений лаконічними діалогами та авторськими коментарями, ліричними відступами та ремарками, що додає тексту кінематографічних ефектів. Відтак роман може бути успішно фільмованим чи для великого прокату чи для телебачення у вигляді серіалу. На жаль, тема УПА лише спорадично освоюється у вітчизняному художньому кіно.

Література

1. Гром'як Р. Образ світу в Леопольда Бучковського й Уласа Самчука (на матеріалі повістей *“Вертепи”*, *“Чорний потік”* і романів *“Волинь”*, *“Чого не гоїть огонь”* / Р. Гром'як // Слово і час.- 1997.- № 3. - С.46-51.
2. Костюк Г. Образотворець *“времени лютого”* / Г. Костюк // Українське слово: хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.: у 4 книгах. – К.: Рось, 1994. – Кн.2. – С.499-514.

3. Марко В. П. Художній твір на перехресті жанрово-стильових тенденцій / В. П. Марко // Вісник Запорізького державного університету: філологічні науки / гол. ред. В. О.Толок. — Запоріжжя: ЗДУ, 2001. — № 1. — С.58-61.
4. Пінчук С. Бандерівський роман Уласа Самчука / С. Пінчук // Вісті з України.- 1994.- 10-16 листопада.
5. Пінчук С. Генезис роману Уласа Самчука “Чого не гоїть огонь” / С. Пінчук // Улас Самчук: до 90-річчя від дня народження письменника: ювілейний зб. — Рівне,1994. — С.48-50.
6. Пінчук С. Улас Самчук / С. Пінчук // // Гроно нездоланих співців: літературні портрети українських письменників ХХ сторіччя, твори яких увійшли до оновлених шкільних програм: навч. посібник для вчителів та учнів старших класів середньої школи /упорядкував Володимир Кузьменко.- К.: Український письменник,1997.- С.203-211.
7. Плетенчук Н. С. Поетика світомислення Уласа Самчука: автореф. дис... канд. філол. наук за спец. 10.01.01 — українська література / Н. С. Плетенчук / Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника.- Івано-Франківськ, 2002.- 20 с.
8. Працьовитий В. Відтворення глибинної стихії української душі у романі “Чого не гоїть огонь” Уласа Самчука / В. Працьовитий // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка: серія літературознавство / за ред. докт. філол. наук, проф. М. П. Ткачука. — Тернопіль: ТНПУ, 2015. — С.3-14.
9. Самчук У. Чого не гоїть огонь: роман / Улас Самчук. — К.: Укр. письменник, 1994. — 233 с.
10. Скорина Л. Література та літературознавство української діаспори: курс лекцій / Людмила Скорина.- Черкаси: Брама; Україна, 2005.- 383 с.
11. Стасик М. В. Формування національної свідомості та еволюція характерів персонажів у романі У. Самчука “Чого не гоїть огонь” / М. В. Стасик // Вісник ЗДУ: збірник наук. статей: філологічні науки. – Запоріжжя: ЗДУ, 2001.– № 2.– С.123 – 125.
- 12.Чернихівський Г. Улас Самчук: сторінки біографії / Гаврило Чернихівський.- Тернопіль: Збруч, 2005. - 289 с.

Немченко І. В. Жанрова своєрідність роману Уласа Самчука “Чого не гоїть огонь” / Іван Немченко // Вісник Таврійської фундації (Осередку вивчення української діаспори): літературно-науковий збірник: випуск 13. — К.–Херсон: Просвіта, 2017. — С.18-34.